

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ПРИЗВАНИЕ И ВСЕОТДАЙНОСТ

**В чест на 70-годишния юбилей
и 40-годишната научна дейност
на проф. д.и.н. Витка Тошкова**

СОФИЯ • 2011

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„Проф. МАРИН ДРИНОВ“

СЪДЪРЖАНИЕ

Луиза Ревякина. Професор Витка Тошкова.	5
--	---

БЪЛГАРИЯ В ПРЕВРАТНОСТИТЕ НА XX ВЕК

Георги Марков. По пътя на съюза между България и Сърбия през есента на 1911 г.	13
Рита Гришина. Из жизни Тодора Александрова в 1911–1913 гг.	22
Ваня Стоянова. Българската Одринска епархия. 1913–1918 г.	40
Инна Манасиева. Иван Шишманов – пълномощен министър на Царство България в Украинската народна република и Украинската държава (1918–1919).	51
Людмил Спасов. Софийското споразумение между България и Кралството на сърби, хървати и словенци от ноември 1923 г.	60
Мария Колева. Германско-българската търговия и германските оръжейни доставки (1933–1939)	73
Николай Кочанков. Словашката република, германският експанзионизъм и българската дипломация (март–август 1939 г.).	80
Любомир Огнянов. Формиране на „изтребителни батальони“ в България (1951–1956).	97
Илияна Марчева. Българо-румънски паралели: Тодор Живков и Николае Чаушеску. .	106
Евгения Калинова. Българо-югославските отношения 1963–1967 г. – опроверганите надежди.	125
Владимир Мигев. Към въпроса за социалните групи и прослойки в българското общество през 60-те – 80-те години на XX в.	142
Огняна Хрисимова. Българската малцинствена политика през 80-те години на XX в. на фона на ангажиментите на страната по Хелзинкия процес.	150
Наталия Христова. „Вариация“ 2 на тема 1989 година	162
Елена Валева. Внутренний и внешний аспекты евроинтеграции Болгарии.	169

БЪЛГАРИЯ И РУСИЯ/СССР: ПРЕСИЧАНЕ НА ПЪТИЩАТА

Константин Косев. Санстефанският мирен договор и българският национален идеал.	186
Лъчезар Стоянов. Русия, Учредителното събрание и дебатите за Сенат в България. .	192

Луиза Ревякина. Соболевата акция в съветско-германските отношения.	204
Леонид Гибианский. Советский Союз и Югославия в начале Второй мировой войны (1940–1941).	212
Петя Димитрова. Българската легация в СССР (1940–1944) – поглед отвътре. ...	229
Татяна Волокитина. Восточная Европа после Второй мировой войны: некоторые актуальные вопросы российской историографии и интерпретации источников.	242
Светлозар Недев. Сталин и българската армия.	255
Искра Баева. България и Съветският съюз след Втората световна война – икономически връзки и зависимости.	271
Румяна Богданова. България в съветската сфера. Вътрешният фактор.	285
 <i>БЪЛГАРСКИ ПОГЛЕДИ КЪМ ЧУЖДИТЕ ИСТОРИИ</i>	
Тамара Стоилова. Докосване до Екатерина Втора.	303
Виолина Атанасова. Индия в българските учебници по история в следосвобожденския период.	313
Теодоричка Готовска-Хенце. Карел Крамарж и неговата българска връзка с Антантата в първите месеци след избухването на Първата световна война.	327
Румяна Чукова. Под сянката на съюза между петолъчката и полумесеца (Съветската религиозна политика в Централна Азия до 70-те години на XX в.).	338
Христо Милков. Дьо Гол: „Всеки французин е бил, е или ще бъде голист“.	354
Теодор Талев. Дипломация и празници: защо 200-годишнината на САЩ (1976) е отбелязана различно в България и Полша?.	366
Детелина Динева. Китайските лобита в САЩ – история и перспективи.	377
Воля Аргирова. Ролята на Япония за развитието на регионалното сътрудничество в Източна Азия по време на Студената война (1947–1989).	389
Евгений Кандиларов. Българското преустройство, Япония и кризата в българо-съветските отношения през втората половина на 80-те години.	402
Христина Мирчева. Новата дипломация на Русия в Азиатския континент (2000–2005).	418
Библиография на трудовете на проф. д.и.н. Витка Тошкова.	429
За авторите	437

CONTENTS

Louisa Revyakina. Professor Vitka Toshkova.	5
---	---

BULGARIA IN THE TUMULTUOUS 20TH CENTURY

Georgi Markov. On the Road to the Alliance between Bulgaria and Serbia in the Autumn of 1911.	13
Rita Grishina. The Life of Todor Alexandrov in 1911–1913.	22
Vania Stoyanova. The Bulgarian Eparchy in Odrin (1913–1918).	40
Inna Manassieva. Ivan Shishmanov – Representative Plenipotentiary of the Kingdom of Bulgaria to the Ukrainian People’s Republic and Ukrainian state (1918–1919).	51
Lyudmil Spasov. The Sofia Convention from 1923 between Bulgaria and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.	60
Maria Koleva. Trade between Germany and Bulgaria and German Weapons Deliveries (1933–1939).	73
Nikolai Kochankov. The Slovak Republic, German Expansionism and Bulgarian Diplomacy (March – August 1939).	80
Lyubomir Ognyanov. The Formation of “Extermination Battalions” in Bulgaria (1951–1956).	97
Iliyana Marcheva. Todor Zhivkov and Nicolae Chaushesku: Drawing Parallels between Bulgaria and Romania.	106
Evgeniya Kalinova. Refuted Expectations: Relations between Bulgaria and Yugoslavia in 1963–1967.	125
Vladimir MigeV. Social Groups and Strata in Bulgarian Society in the 1960s–1980s. ...	142
Ognyana Hrisimova. Bulgaria’s Minority Policy in the 1980s in the Context of the Country’s Engagement in the Helsinki Process.	150
Natalia Hristova. Variation 2 on the Subject “Year 1989”.	162
Elena Valeva. The European Integration of Bulgaria: Domestic and International Aspects.	169

BULGARIA AND RUSSIA/USSR: CROSSING OF THE ROADS

Konstantin Kosev. San Stefano Peace Treaty and Bulgaria’s National Ideal.	186
---	-----

Lachezar Stoyanov. Russia, the Constituent Assembly, and Debates over a Bulgarian Senate.	192
Luisa Revyakina. The Sobolev Action and Soviet-German Relations.	204
Leonid Gibianskii. The Soviet Union and Yugoslavia at the Beginning of World War II (1940–1941).	212
Petya Dimitrova. The Bulgarian Legation in USSR (1940–1944) – A Look from Within. ...	229
Tatyana Volokitina. Eastern Europe after World War II: Some Current Issues of Historiography and Source Interpretations.	242
Svetlozar Nedev. Stalin and the Bulgarian Army.	255
Iskra Baeva. Bulgaria and the Soviet Union after World War II: Economic Ties and Dependencies.	271
Rumyana Bogdanova. Bulgaria in the Soviet Sphere of Influence: The Domestic Factor.	285
 <i>WORLD HISTORY AND GLOBAL AFFAIRS: BULGARIAN PERSPECTIVES</i>	
Tamara Stoilova. Touching upon Catherine II.	303
Violina Atanasova. India as Presented in the Bulgarian Textbooks on History (Post-Liberation Period).	313
Teodorichka Gotovska-Henze. Karel Kramář and His Bulgarian Connection with The Entente during the First Months of World War I.	327
Rumyana Chukova. In the Shadow of the Alliance between the Red Star and the Crescent (Soviet Policy on Religion in Central Asia until the 1970s).	338
Hristo Milkov. De Gaulle: “Every Frenchman Was, Is or Will Be a Gaullist”.	354
Teodor Talev. Public Holidays and Diplomacy: Why the 200 th Anniversary of U.S. Independence (1976) Was Noted in Different Ways in Bulgaria and Poland?.	366
Detelina Dineva. The Chinese Lobbies in the United States: History and Prospects. ...	377
Volya Argirova. The Role of Japan in the Development of Regional Cooperation in East Asia during the Cold War (1947–1989).	389
Evgeni Kandilarov. Bulgarian Transition to Democracy, Japan, and the Crisis in Bulgarian-Soviet Relations in the Second Half of 1980s.	402
Hristina Mircheva. Russia’s New Diplomacy in Asia (2000–2005).	418
List of Publications by Prof. Dr. Vitka Toshkova.	429
About authores.	437

БЪЛГАРИЯ И СЪВЕТСКИЯТ СЪЮЗ СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА – ИКОНОМИЧЕСКИ ВРЪЗКИ И ЗАВИСИМОСТИ

Искра Баева

На пръв поглед следвоенната съдба на България не се отличава от тази на останалите страни от Източна Европа, попаднали след Втората световна война със съгласието на САЩ и Великобритания в съветската сфера на влияние. Действително, през януари 1949 г. България заедно с другите страни от съветската сфера участва в учредяването на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ), а през май 1955 г. подписва и военнополитическия Варшавски договор, който Съветският съюз противопоставя на създадения през април 1949 г. Северноатлантически съюз (НАТО). С членството си в тези организации България става член на т.нар. Източен (или съветски) блок заедно със страни като Полша, Чехословакия, Унгария, ГДР, Румъния, Албания.

Независимо от това видимо подобие с останалите източноевропейски страни, българската позиция в Източния блок е малко по-различна. И причините за тази отлика не са политически или конюнктурни, а исторически. Българската държава е възстановена, след като е изчезнала от картата на Европа през 1396 г., благодарение на Руско-турската война през 1877–1878 г. Този факт, както и вярата на българите още от XVIII в. в освободителната мисия на „Дядо Иван“ (както българите наричат Русия) създават дълбоки и широко разпространени русофилски нагласи. В периода на т.нар. Трето българско царство (1878–1946) отношението към Русия (от 1917 г. Съветска Русия, а от края на 1922 г. Съветски съюз) е силно емоционално – българите се делят на русофили (огромното мнозинство) и русофоби – част от политическия елит. Трябва да се уточни, че през целия период на Третото българско царство интересите на Русия в България не са икономически. За икономиката на младата българска държава в началото много по-важни са връзките ѝ с Австро-Унгария и Османската империя, а малко по-късно – и тези с Франция, Германия и Италия.

Двойственото отношение на българите към Русия се задълбочава след Първата световна война. Българските правителства са антисъветски настроени до 1934 г., когато са установени дипломатически отношения със Съветския съюз, но без признаването да е последвано от засилване на икономическите връзки. Въпреки това за обществото като цяло русофилството продължава да е водещо, а политиците не успяват да го заменят нито с франкофилство, нито с германофилство. Русофилството кара българското правителство на германофила Богдан Филев дори и след като подписва Тристранния пакт (в двореца Белведере във Виена на 1 март 1941 г.) и след началото на Германо-съветската война на 22

юни 1941 г. да запази дипломатическите си отношения със СССР. Нещо повече, цар Борис III го използва, както и организираната след 22 юни 1941 г. въоръжена антифашистка съпротива, за да обоснове отказа си да изпрати български войски на Източния фронт.

С края на Втората световна война както в цяла Европа и в България настъпва дълбока промяна. На 9 септември 1944 г. на власт идва създаденият от комунистите Отечествен фронт, ръководен от Георги Димитров, който след Лайпцигския процес получава съветско гражданство и живее в Москва. Навлизащата в България Съветска армия е посрещната с ентузиазъм от населението и въпреки че на 5 септември 1944 г. СССР обявява война на България, армията му преминава през страната за три дена без сражения. Българското русофилство прави окупационната роля на съветската армия чисто формална¹.

Променят се и икономическите характеристики на съветския фактор. В преговорите на Парижката мирна конференция от лятото на 1946 г. Съветският съюз играе ролята на защитник на загубилата войната България, а не на неин противник. Благодарение на новите български власти и на включването на България в съветската сфера на влияние териториалните и репарационните претенции на Гърция са отхвърлени². Същевременно Съветският съюз получава германската собственост в България и така разширява присъствието си в българската икономика.

Геополитическата промяна в положението на България след края на войната води и до преориентация на българската външна търговия. България губи основните си външноикономически партньори, първо място сред които е заемала Германия, а извършената в края на 1947 г. национализация (на 23 декември са национализирани индустриалните предприятия и мините, а на 26 декември – банките) поставя страната в конфликт със западноевропейските държави, отказващи да възстановят търговските си контакти преди България да изплати компенсации за национализираната им собственост. При това положение правителството на ОФ се обръща за икономическа помощ към СССР. Първата българо-съветска търговска спогодба е подписана през март 1945 г., а с нея започва и преориентацията на българския стокообмен³. Стопанското обвързване със СССР носи на правителството на ОФ и политически предимства – добри отношения с окупационната сила, която председателства Съюзната контролна комисия. То обаче е предпоставка и за по-нататъшни радикални преобразования по съветски образец.

България осъществява преориентацията на външната си търговия от запад на изток, като подписва търговски спогодби и с другите страни от съветската

¹ За отношението на новите български управляващи към Съветския съюз говори един цитат от 1945 г. В информацията си за посещението на съветска делегация в България през март 1945 г. ген.-лейт. Гундоров пише: „Помежду си можем да кажем, че един от много отговорните ръководители на България в едно от изказванията си в тесен кръг ни заяви, че за тях интересите на Съветския съюз са по-важни и вече на второ място стоят интересите на България.“ ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 3, л. 68.

² Повече по този въпрос вж.: **Калинова, Е.** България, Втората световна война и пътят към мира. – В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности. С., 1993, 87–111.

³ **Златев, З.** Българо-съветски икономически отношения (1944–1958). С., 1986, 30–43; **Марчева, И.** За някои аспекти на българо-съветските търговско-икономически отношения след Втората световна война. – Минало, 1997, № 2, 77–84.

сфера на влияние – още през 1946 г. търговският обмен със СССР и с т.нар. народнодемократични страни надминава 80%⁴. Завършващ момент от външно-икономическата преориентация е отказът на България от участие в плана „Маршал“ през лятото на 1947 г.⁵

След 1947 г. единствената възможност, останала на България, е да търси допълнително сближаване със СССР. Този извод изглежда краен, но косвено се потвърждава и от конфликта между Сталин и Тито през 1948 г., довел до откъсването на Югославия от формирация се Източен блок. След него Югославия преживява много труден период, докато успява да намери новото си място, но за България югославският вариант е невъзможен, тъй като страната е победена и зависима от победителите, а и българските комунисти не разполагат с обществен авторитет на Тито.

Преди Втората световна война България е предимно аграрна страна и в първите следвоенни години тя продължава да изнася селскостопанска продукция в замяна на машини и промишлени стоки. Основните износни позиции са тютюнът (40% от общия обем на износа), замразените плодове, мармаладът, гроздето и виното. Разплащанията продължават военната традиция на клиринговата размяна, която улеснява търговията, но поражда постоянни спорове за цените на изнасяните стоки и за курсовете на валутите⁶. С такъв капацитет България влиза в СИВ, където от самото начало се ориентира към Съветския съюз като водещ икономически фактор.

Със съветската помощ е реализиран първият голям инфраструктурен проект – изграждането на мост над р. Дунав, свързващ българския град Русе с румънския Гюргево. Проучванията за моста са осъществени през 1950 г. от съветски специалисти, а през юли 1951 г. представители на България, Румъния, Съветския съюз, Полша, Чехословакия и Унгария подписват протокол за съвместно изграждане на моста, в което България участва благодарение на получения от СССР кредит. Строителството започва през март 1952 и завършва на 20 април 1954 г., когато „Мостът на дружбата“ е открит тържествено⁷. Този единствен и до днес за България мост над р. Дунав разширява възможностите за търговски и икономически връзки на север – както с Румъния, така и със Съветския съюз. Успешният проект е използван и за да се подчертаят предимствата на новата ориентация на България към Съветския съюз.

Започналата в годините на „чистия сталинизъм“ ускорена индустриализация прави българската икономика изцяло зависима от Съветския съюз. Новите предприятия се изграждат по съветски технологии, с помощта на съветски специалисти⁸, а съветските съветници стават част от държавния апарат. Смъртта на

⁴ Златев, З. Внешняя экономическая политика Болгарии (1944–1949). – Bulgarian Historical Review, 1996, № 2, 56–92.

⁵ Никова, Г. Планът Маршал, европейските сили и България. – Исторически преглед, 1993, № 4–5, 63–66.

⁶ Баева, И., Е. Калинова. Следвоенното десетилетие на българската външна политика (1944–1955). С., 2003, 148–149.

⁷ Пак там, с. 157.

⁸ Марчева, И. Индустриалната политика в България (1944–1958). – В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности. Кн. 2. С., 1993, 112–126.

Сталин (5 март 1953 г.) и започнатите от неговите наследници промени донасят сътресения в двустранните отношения.

Идва времето на съветския отказ от ускорена индустриализация и на „продоволствения курс“ на Георгий Маленков (1953 г.), които по сталинска традиция са наложени и на източноевропейските страни. В българския случай започнатият през 1953 г. нов курс довежда до смесени резултати. Сменят се приоритетите – намалени са инвестициите за строителство и индустрия за сметка на селското стопанство⁹. Преориентацията към селското стопанство се възприема добре от обществото, но предизвиква икономически трудности – висока безработица в градовете и неизпълнение на плановете¹⁰. Икономическите проблеми се усещат в България паралелно с политическите сътресения, които донася XX конгрес на КПСС (февруари 1956 г.) и започнатата от новия съветски лидер Никита Хрушчов десталинизация.

Новият лидер Тодор Живков, утвърден с помощта на Хрушчов, веднага се обръща за помощ към Съветския съюз. Първите сведения за тревожни тенденции в българо-съветските икономически отношения могат да се открият в архивите в началото на 1957 г. Трудностите за България идват от новите правила за поръчки, въведени след сътресенията от 1956 г. Реорганизацията на съветските икономически структури затруднява българските поръчки за капитално строителство за 1958 г., тъй като се изисква те да бъдат направени твърде рано – до май 1957 г.¹¹

Новата „продоволствена“ политика се отразява и върху отношенията в СИВ – там е лансирана идеята, че страни с добри климатични условия като България трябва да се специализират в селскостопанско производство. В началото България приема безрезервно тази идея – на 13 април 1957 г. Политбюро на ЦК на БКП утвърждава документ, с който се предлага на три източноевропейски страни (СССР, ГДР и Полша) България да им доставя основните количества плодове и зеленчуци в прясно и преработено състояние, вино и други селскостопански продукти¹². Така българското ръководство се надява, че ще се преодолее безработицата и че част от мигриралите в градовете ще се завърнат в селата¹³. Предложението е обсъдено с представители на плановите органи от България, Съветския съюз, Полша и ГДР на 23–24 април 1957 г. в София. Четирите държави се договарят България да ги снабдява със селскостопански стоки, а те на свой ред да осигуряват износа ѝ и да я снабдяват с промишлени стоки¹⁴. Много скоро обаче се оказва, че повратът от индустриализация към аграрния сектор не е никакво решение за българските икономически проблеми.

При подготовката на VIII сесия на СИВ българските икономисти отчитат, че промените са довели до сериозни проблеми – намалява производството на

⁹ БКП в резолюции и решения на конгресите, конференциите, пленумите и Политбюро на ЦК. Т. 4 (1944–1955). С., 1955, 409–410; **Баева, И.** Източна Европа след Сталин. Полша, Унгария, Чехословакия и България (1953–1956). С., 1995, 64–68.

¹⁰ **Марчева, И.** Цит. съч., с. 141. **Никова, Г.** Външноикономическите отношения на България след Втората световна война (1945–1960). – В: Страници от българската история. Кн. 2, с. 136.

¹¹ Решение № 111 на Политбюро на ЦК на БКП и материалите към него от 27 април 1957 г. ЦДА, ф. 1Б, оп. 6. а. е. 3234, л. 53.

¹² Пак там, л. 173–175.

¹³ Пак там, л. 194.

¹⁴ Пак там, л. 195.

чугун, прокат и кокс, поради което се налага увеличаване на вноса им, докато задълженията за износ на плодове и зеленчуци пречат на България да изпълни задълженията си за износ на пшеница и месо¹⁵. Истинският размер на проблемите, породени от новата продоволствена икономическа политика, стават ясни, когато от 10 до 13 декември 1957 г. в Москва Постоянната комисия по външна търговия на СИВ взема решение да смени механизмите на ценообразуване¹⁶. Решението гласи: „външнотърговските цени да съответстват на равнището на световните цени и при равни условия да бъдат еднакви за всички страни-членки на СИВ“¹⁷. България се опитва да възпрепятства приемането на това решение, но остава в изолация. Причината за българското недоволство е, че икономиката е в начален период на индустриализация и произвежда неконкурентни стоки, които може да продава главно в рамките на СИВ, но не на световни цени, а на преференциални. Според българските изчисления, ако в СИВ се въведат световните цени, България ще загуби от своя износ 280–300 млн. валутни лева (850–900 млн. лв.), а само от търговията си със Съветския съюз – 136 млн. валутни лева (400 млн. лв.)¹⁸. След като не успява да защити позициите си в СИВ, българското ръководство се обръща за помощ към съветското.

На 23 и 29 декември 1957 г. Тодор Живков разговаря със съветския посланик в България Юрий Приходов, на когото обяснява защо България не може да приеме новия начин за определяне на цените – тя не отхвърля съобразяването на цените в СИВ със световните, но иска това да става на период от 4–5 години. Живков се позовава на решението на Политбюро на ЦК на БКП от 18 ноември 1957 г., което гласи, че е необходимо да се създаде „за страните от социалистическия лагер постоянна база на цените на основните стоки като предмет на стокообмена между тях, което би отговаряло на нашето планово социалистическо стопанство“¹⁹.

През януари 1958 г. българска партийна делегация, ръководена от Тодор Живков, посещава Москва и се среща с Президиума на ЦК на КПСС с цел да договори по-добри условия за двустранна търговия²⁰. И на тази среща Живков pledира за определяне на цени в СИВ, независими от световния пазар, който според него е подвластен на „стихийни тенденции“ и „капиталистически кризи“²¹. Хрушчов се съгласява по принцип, че от тези цени страдат социалистическите страни и най-вече по-малките от тях: „Вие сте напълно прави, че трябва да намерим начин да предпазим икономиките на нашите страни и нашите икономически връзки от влиянието на капиталистическата стихия.“²² Той обещава и промяна в СИВ, но не заради българите, а заради променената ситуация в Полша и Унгария (след бунтовете от 1956 г.). Едновременно с това Хрушчов

¹⁵ Решение № 147 от 28 май 1957 г. на Политбюро на ЦК на БКП и материали за заседанието. Пак там, оп. 6, а.е. 3273, л. 8–10.

¹⁶ Решение № 343 от 25 декември 1957 г. на Политбюро на ЦК на БКП и материали за заседанието. Пак там, оп. 6, а.е. 3471, л. 3.

¹⁷ Пак там, л. 10.

¹⁸ Пак там, л. 11.

¹⁹ Протокол „Б“ № 5 от 30 януари 1958 г. Пак там, оп. 6, а.е. 3523, л. 42.

²⁰ Пак там, л. 6.

²¹ Изказването на Живков. Пак там, л. 26–32.

²² Пак там, л. 9.

критикува източноевропейския икономически подход: „... всички наши страни искат да се кооперират със Съветския съюз, а не помежду си... Всички искат ние да им купуваме продукцията, но не се съобразяват с това, че и ние имаме промишленост и не можем да вземем всичко, което ни се предлага.“²³ Това е първото предупреждение, че СССР не иска да носи на гърба си всички икономически проблеми на сателитите си от Източна Европа. Задачата на Живков става по-трудна, но той не се отказва, а търси нови възможности да запази привилегированите връзки на България със СССР.

Позицията на Хрушчов е смекчена от изказването на Анастас Микоян. Той започва с разказ за това, как съветското Министерство на външната търговия е предложило преразглеждане на всички цени в търговията с България, което би довело на СССР печалба от 45 млн. валутни рубли. Но, успокоява Микоян българите, съветското правителство е отхвърлило предложението, като е решило да преразгледа цените само на някои стоки, изнасяни от СССР за България – например на черните метали²⁴, което ще струва на България 23 млн. рубли, а не 35 млн. рубли. Микоян предлага още повишаването на тези цени да се балансира с намаляване на цените на азбеста и целулозата. Що се отнася до внасяните от България стоки, Микоян предлага да се запазят селскостопанските цени с изключение на тези на конячния спирт. Любопитен е неговият подход при цените на българския вълнен текстил – Микоян отчита желанието на българите да се повишат техните цени, но предупреждава, че в този случай Съветският съюз може да се откаже от вноса им. Горчивият хап е подсладен с обещанието, че въпреки спадащите световни цени на цветните метали, СССР ще запази дотогавашната им цена при българския внос. Изказването на Микоян завършва с думите: „Ние смятаме да се съобразим с вашето искане и да не изменяме цените за 1957 г. От това България ще спечели 45 млн. вал. лв.“²⁵ Очевидно е съветското желание да запази привилегированите икономически отношения с България, но и да потърси икономическата им ефективност.

Изводите, които прави българското ръководство след завръщането си от преговорите в Москва, са успокоителни: промените в цените ще доведат до загуби от 21 млн. рубли (вместо 80 млн., каквато е била сметката преди преговорите), а при това положение България ще запази положителното си салдо от 97 млн. рубли в търговията със Съветския съюз²⁶. Така е решен първият по-сериозен икономически конфликт между България и Съветския съюз.

На следващата IX сесия на СИВ, проведена от 26 до 30 юни 1958 г. в Букурещ, нежеланието на българските представители да приемат световните цени в търговията между социалистическите страни е оспорено в началото, но накрая е прието. Протестът на българските представители срещу световните цени в търговията в СИВ е подкрепен само от унгарските и албанските представители, както и от наблюдателите на Китай. Но след трудни преговори в края на краищата е взето единодушното решение да се запазят повечето дотогавашни цени, а само някои да се съобразят със световните²⁷. Тази победа на българската гледна точка

²³ Пак там, л. 12–13.

²⁴ Пак там, л. 15–16.

²⁵ Пак там, л. 17–19.

²⁶ Пак там, л. 21–22.

²⁷ Решение № 180 от 15 юли 1958 г. на Политбюро на ЦК на БКП. Пак там, оп. 6, а.е. 3666, л. 1–9.

е постигната и със съветска помощ. Тя обаче не помага за подобряване на ефективността както на българската икономика, така и на другите по-слабо развити страни, които продължават да се ползват от защитните цени в рамките на СИВ.

Следващото предизвикателство пред българо-съветските икономически отношения е породено от най-мощния проект на Хрущов – лансираната на XXII конгрес на КПСС (октомври 1961 г.) нова програма, която предвижда, че до 1980 г. „ще бъде създадена материално-техническата база на комунизма... По такъв начин в СССР в основни линии ще бъде построено комунистическото общество.“²⁸ България бърза да последва съветския пример. Проведеният година по-късно (от 5 до 11 ноември 1962 г.) VIII конгрес на БКП приема тезиси за развитието на България за периода 1961–1980 г.²⁹ Този амбициозен план не е първата идея за ускорение, лансирана под ръководството на Живков – през 1958 г. е издигнат лозунгът за изпълнение на петгодишния план за три години, който предизвиква сериозни икономически проблеми. А разрешаването им отново се търси в използването на съветската икономическа помощ³⁰.

За значението на икономическите връзки със СССР в началото на 60-те години говори фактът, че съветският дял в общия обем на българската външна търговия достига 52,3%³¹. Съветските кредити са постоянен елемент от българската индустриализация – например в плана за петилетката 1961–1965 г. те са насочени към изграждане на: гигантския Металургичен комбинат Кремиковци, Нефтохимическия комбинат в Бургас, Оловно-цинковия завод в Пловдив, Азототоровия завод в Стара Загора, въгледобивната фабрика „Балканбас“ – най-големите промишлени предприятия на България³². Размерът на съветските кредити за същия период е 1142 млн. валутни лв. – за сравнение кредитите от останалите социалистически страни са 300 млн. валутни лв.³³ За целия период от 1944 до 1961 г. България получава съветски кредити в размер от 1,2 млрд. валутни лв.³⁴

В края на 1960 г. българското ръководство отново търси съветска финансова помощ – на 2 ноември 1960 г. първият секретар на ЦК на БКП Тодор Живков и министър-председателят Антон Югов искат нов дългосрочен кредит от СССР в размер на 650 млн. рубли и молят изплащането на предишния кредит от 350 млн. рубли да бъде отложено за 1966 г.³⁵ От българския доклад става ясно, че цялата индустриализация на България е изградена с помощта на следващите един

²⁸ XXII съезд КПСС. Стенографическият отчет. Т. 3. М., 1962, с. 276.

²⁹ В директивите се определя като генерална перспектива към 1980 г. да завърши „*строителството на социализма и да започне постепенното преминаване на нашата страна към комунизма*“. – Живков, Т. Отчет на ЦК на БКП пред Осмия конгрес на БКП. С., 1962, с. 125.

³⁰ Българското ръководство иска да се ускорят договорените вече съветски доставки, но Съветският съюз не може да задоволи всички, а само част от българските искания. – Вж.: Протокол и решение № 143 от 4 юли 1959 г. на Политбюро на ЦК на БКП. ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 3950, л. 12–13, 18–23.

³¹ Стенографски протокол от семинара с дипломатическите представители на България, състоял се от 5 до 14 юни 1961 г. ЦДА, ф. 1Б, оп. 33, а.е. 662, л. 250.

³² Решение № 144 от 14 юли 1960 г. на Политбюро на ЦК на БКП. ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а.е. 4211, л. 66.

³³ Пак там, л. 72.

³⁴ Решение № 150 от 31 май 1962 г. на Политбюро на ЦК на БКП. Пак там, а.е. 4799, л. 10.

³⁵ Решение № 231 от 2 ноември 1960 г. на Политбюро на ЦК на БКП. Пак там, а.е. 4295, л. 1–2, 5–11, 12–13.

след друг съветски кредити, които България не успява да връща, а непрекъснато иска нови. За пореден път българите искат балансирането на платежния баланс: „да стане чрез използването на нови дългосрочни кредити в размер на около 700 млн. вал. лв.“³⁶ И Хрущов за пореден път обещава исканата помощ.

Тодор Живков е политик, който разбира връзката между политика и икономика. Той знае, че за да се превърне България в средноразвита европейска държава, ѝ е нужно бързо икономическо развитие. Това е причината през 35-те години на управлението си (от 1954 до 1989 г.) Живков непрекъснато да търси амбициозни и „чудодейни“ икономически проекти, които с по-малко усилия да осигурят бързи резултати. Това обещават тезисите от 1962 г. за развитието на България до 1980 г. Държавната планова комисия в края на 1962 г. разработва план за развитие, според който през 1980 г. и България трябва да се превърне в развита промишлена държава. Планът е съгласуван и със съветските планови органи³⁷. Проблемите обаче се появяват още в началото на 1963 г., когато се оказва, че за изпълнението на амбициозните планове на България не ѝ достигат нито суровини, нито енергийни източници. И се стига до най-необикновената инициатива на Живков.

Става дума за предложението, направено в края на 1963 г. в специално писмо на Живков до Хрущов, България в перспектива да се присъдени към Съветския съюз³⁸. Без съмнение няма друга източноевропейска страна, която да е заявила подобно желание. Но внимателното запознаване с документацията показва, че и Тодор Живков не е имал намерение да подпомогне изчезването на България от картата на Европа. За това говори както мотивацията на писмото и обсъждането му на пленум на ЦК на БКП, така и стриктното му запазване в тайна до отстраняването на Живков от власт – ако Живков искаше да присъедини България към Съветския съюз, най-малкото трябваше да започне пропагандна кампания в такава посока, а такава липсва³⁹.

За какво става дума? Още през лятото на 1963 г. в Политбюро на ЦК на БКП се обсъжда предложението на Живков: „да се обърнем с едно писмо към ЦК на КПСС и към правителството на СССР, в което да поставим въпроса, да аргументираме необходимостта от създаването на по-тясна връзка между съветската и нашата икономика – в перспектива с нейното сливане и по-нататъшното политическо сливане“⁴⁰. Както се вижда, на преден план е поставено икономическото сближение. Това предложение е обсъдено от ЦК на БКП на 4 декември 1963 г. със следната мотивировката: „перспективата за развитието на НРБ в близкото и по-далечното бъдеще, ще осигурим ли ние условия за реали-

³⁶ Пак там, л. 5.

³⁷ Председателят на Държавната планова комисия Станко Тодоров е категоричен, че „без предварително изясняване на тези въпроси със Съветския съюз е немислима всякаква по-нататъшна работа за съставянето и обвързването на един реален перспективен план“. Докладна записка за провеждането на предварителни консултации в работен порядък между Държавния икономически съвет на СССР и Държавната икономическа комисия за перспективното развитие на страната ни до 1980 г. Пак там, л. 19.

³⁸ Писмото се намира в: ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 600, л. 136–142.

³⁹ Повече за предложението на Живков: Баева, И. „Сближението“ между България и Съветския съюз (1963–1973). – Ново време, 1993, № 1, 89–111.

⁴⁰ ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а.е. 583, л. 36.

зиране на директивите за развитието на страната през следващите две десетилетия като високоразвита индустриална и селскостопанска страна, за да навлезем в ерата на комунистическото строителство“⁴¹. Директивите от VIII конгрес изискват до 1980 г. да се увеличи 6,5–7 пъти промишлената продукция, 2,5 пъти – селскостопанската, 25 пъти – химическата, 16–17 пъти – машиностроителната, 4,5–5 пъти – националният доход. Както казва Живков: „Цифрите са ясни, но зад тях се крие планина от проблеми, които, ако не бъдат решени, нищо няма да се получи.“⁴² Следва въпросът: „Как да се решат всички тези проблеми, как да се създадат условия за осъществяване на директивите за развитието на нашата страна през следващите десетилетия?“ А отговорът е, че това може да се постигне само чрез активното участие на България в СИВ, чрез кооперирането и сближаването на националните икономики на социалистическите страни⁴³. На първо място със Съветския съюз, който при това, за разлика от другите страни, е готов да оказва безвъзмездна помощ.

Трудностите, появили се при сътрудничеството в СИВ, карат Живков да се обърне само към СССР. Той отчита: „Само с помощта на Съветския съюз можеше да се осигури в такъв кратък исторически срок пълната и окончателна победа на социализма у нас... само при най-тясно свързване на нашата икономика с икономиката на Съветския съюз, при най-широко коопериране и специализация на съветската и нашата промишленост... може да се осигури крупното серийно производство на нашето машиностроене, да се създаде осигурен пазар на неговата продукция, да се издигне то на съвременно техническо равнище, да се превърне във високорентабилен отрасъл на народното стопанство... Такива са условията и за развитие на нашето селско стопанство.“⁴⁴ За да подчертае икономическата формулировка, накрая Живков предупреждава: „Политбюро смята, че след този пленум не следва под никаква форма да се говори на когото и да било и където да било“.⁴⁵ Това е най-необикновеният начин, по който Живков се опитва да осигури икономическото развитие на България. Въпросът е дали той се оказва и ефективен.

Първата проверка за българското предложение е от началото на 1964 г. От 16 до 21 февруари българска партийно-правителствена делегация посещава Москва за създаването на „междуправителствена българо-съветска комисия за икономическо и научно-техническо сътрудничество“ и на България е отпуснат поредният дългосрочен заем от 300 млн. рубли⁴⁶. Сметката на Живков, че ако обещае на съветския лидер вяност и желание за „присъединяване“, ще получи предимство при разпределението на съветските доставки за източноевропейските страни, се оказва вярна. Потвърждават го сътресенията, предизвикани в Източния блок от „Празката пролет“ от 1968 г. Тогава Живков за пореден път подкрепя изцяло решението на съветския лидер Леонид Брежнев за интервенцията от 21 август 1968 г. Много скоро след това, още на 16 септември 1968 г., при посещението на Тодор Живков и Живко

⁴¹ Пак там, оп. 5, а.е. 600, л. 9.

⁴² Пак там.

⁴³ Пак там, л. 10.

⁴⁴ Пак там, л. 19–23.

⁴⁵ Пак там, л. 127.

⁴⁶ Външна политика на Народна република България. Т. 2. С., 1971, с. 49.

Живков и Москва е постигнато споразумение за допълнителни съветски доставки на нефт, газ и електроенергия⁴⁷.

Да се залага на икономическия потенциал на СССР продължава да бъде основен метод в българската икономическа политика. В Концепцията за икономическо и научно-техническо сътрудничество в СИВ от началото на 1969 г. е записано: „задоволяването на потребностите на социалистическите страни от топлинна енергия, ресурси и суровини се решава почти изключително на основата на природните богатства на съветската страна.“⁴⁸ И още: „Около 53% от стокообмена на България се пада на Съветския съюз... С внос от Съветския съюз обезпечаваме почти изцяло импортните си потребности от енергийни ресурси, суровини за черната металургия и химията, необходимите количества дървесина, целулоза, алуминий и др. Ние внасяме от Съветския съюз над два пъти повече машини и оборудване в сравнение с която и да е друга страна от социалистическия лагер... СССР е и основният пазар за нашата машиностроителна, хранително-вкусова и друга промишленост.“⁴⁹ Тези данни показват огромната икономическа зависимост на България от СССР.

Ако става дума за промени, те се отнасят по-скоро за новия начин, по който Тодор Живков иска да осигури съветска помощ за България. На заседание на ЦК на БКП, проведено от 17 до 19 юли 1973 г., интеграцията в СИВ се обсъжда отново през призмата на съветската помощ. Според министър-председателя Станко Тодоров: „...за ефективно развитие на българската икономика, за решаване на възловия за България суровинен проблем... занапред покриването на растящите ни нужди от суровини ще става срещу наше участие с кредити в СССР за тяхното добиване,... вероятно ще се окаже възможно да съсредоточим нашите природни, трудови и финансови ресурси в развитието на няколко основни отрасли и да задържим развитието на други, които ще се развиват в СССР в степен, че да задоволяват и нашите потребности...“⁵⁰ Ясно е, че за България интеграцията се свежда главно до съобразяването с икономическите възможности на Съветския съюз. Но поучени от опита си, българските политици започват да се съобразяват и със съветските нужди.

Като цяло обаче линията на Живков остава непроменена. Това личи от разговора на Живков с Брежнев на 20 септември 1973 г. по време на лов в резервата Воден. Живков иска от съветския ръководител помощ по четири въпроса: за електроенергията, за нефта, за цените на селскостопанската продукция и за проблеми, свързани с положението на Балканите⁵¹. По първите два Т. Живков подхожда стандартно – обяснява, че енергийната ситуация на България е тежка: „няма друга социалистическа страна, която да е така бедна на природни ресурси, в това число и на енергийни източници, както България“. Следва директно искане: „Нашите нужди са около 20 млн. тона нефт, около 3 млн. можем да

⁴⁷ Пак там, 465–467.

⁴⁸ Протокол № 18 от 7 януари 1969 г. от заседание на Политбюро на ЦК на БКП. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 493, л. 16.

⁴⁹ Пак там, л. 22.

⁵⁰ Пак там, оп. 58, а.е. 86, л. 96, 101, 104.

⁵¹ Беседа между Т. Живков и Л. Брежнев в правителствената резиденция „Воден“, Разградско, проведена на 20 септември 1973 г. – Българска историческа библиотека, 2000, № 2, 62–83.

внесем от арабските страни, със Съветския съюз имаме договореност да получаваме около 12,5 млн. Остава непокрита нужда от около 2,5 млн. тона, която бихме желали да получим от Вас.⁵²

Пред Брежнев Живков обосновава и стария проблем със селскостопанските цени. По неговите думи България дотира всяка година с 1 млрд. лева експорта на селскостопанската продукция, а за 1973 г. 42–45% от българския износ е в такава продукция⁵³. Предложението отново е обърнато към Съветския съюз: „Какво предлагаме? Да се договорим със Съветския съюз по някакъв начин да ликвидираме нашата дотация за изнасяните селскостопански продукти и по цените на селскостопанското производство за следващата петилетка... Повтарям, не искаме да отидем на международните цени, но като минимум трябва да се направи нещо за ликвидиране на този 1 млрд. лева дотации, които нашата страна ежегодно дава.“⁵⁴

За пръв път от 1963 г. в разговора си с Брежнев Живков припомня защо България заслужава специално съветско внимание. Той напомня за писмото от 4 декември 1963 г. и обяснява, че България е единствената държава, доказала своята близост и дружба със СССР, затова заслужава и неговата безрезервна помощ. Както личи от отговора на Брежнев, избраната тактика отново се е оказала успешна. Най-силно впечатление на Брежнев правят разговорите за бъдещото сближаване между България и СССР. Той е очарован от тази перспектива: „Този акт е исторически, за него ще говорят поколенията след нас.“⁵⁵ И е готов да окаже конкретна помощ: „*Политбюро ще се отнесе с разбиране и ние ще намерим много варианти за удовлетворяване на вашето искане.*“⁵⁶ Брежнев не оставя без внимание и най-важния въпрос, този за ценообразуването, който и според него е „*звездят – ако ние успеем да намерим решението на въпроса за ценообразуването, всички други неща ще тръгнат по-леко*“⁵⁷. Така обещанието за „сближаване“ с далечна перспектива за сливане отново изиграва ролята на разменна монета в преговорите по ценови и суровинни въпроси.

Провереният механизъм продължава да действа, но в условията на нарастваща икономическа криза в Източния Европа и в Съветския съюз това става все по-трудно. Проблемите проличават на 13 ноември 1978 г. в разговорите в София между Живков и члена на Политбюро и секретар на ЦК на КПСС Андрей Кириленко. Живков изразява благодарността си за съветската помощ – този път от 300 хил. т зърно, но и изразява тревога от очерталата се перспектива съветските суровинни доставки да бъдат намалени⁵⁸. Година по-късно при поредното си посещение в България Леонид Брежнев дава ново обещание за съветски отстъпки в различни сфери и за опрощаване на българските задължения, възлизащи вече на 1 млрд. лв. Главно място сред тях заемат допълнителните средства за българското

⁵² Пак там, с. 63.

⁵³ Пак там, 64–65.

⁵⁴ Пак там, 67–68.

⁵⁵ Пак там, с. 79.

⁵⁶ Пак там, с. 83.

⁵⁷ Пак там.

⁵⁸ Среща в Политбюро на ЦК на БКП с др. Андрей Кириленко – член на Политбюро и секретар на ЦК на КПСС на 13 ноември 1978 г. ЦДА, ф. 1Б, оп. 60, а.е. 247, л. 28–30.

селско стопанство, леката индустрия, както и за съветските туристи в България⁵⁹. Проблемите нарастват в началото на 80-те години още преди смъртта на Брежнев – те се дължат на съветските затруднения, поради които Съветският съюз вече не може да дава щедри помощи дори и на най-верния си съюзник.

През 1982 г. Съветският съюз намалява доставките на нефт за България. За да избегне негативните последици за българската икономика, Тодор Живков се опитва пак да се възползва от „специалните“ отношения на България със СССР. При посещението си в Украйна Живков се оплаква на украинския лидер Владимир Шчербицки, че намалените доставки на нефт и неизпълнението дори на договорените количества създават големи икономически проблеми на България. Въпреки това Живков декларира: „Но аз не правя упрек, ние разбираме добре положението и не искаме да създаваме на никого трудности. Но трябва да се преустройваме и адаптираме.“⁶⁰

След смъртта на Брежнев се очертава поврат в съветската икономическа политика, който има тежки последици за България – българският външен дълг към западните страни нараства до 5 млрд. долара⁶¹. В сравнение с другите страни от Източна Европа дългът не е голям, но по-голямата обвързаност на България със СИВ и СССР затруднява неговото изплащане⁶². В особено трудно положение се оказва България по време на краткотрайното управление в Съветския съюз на Юрий Андропов, който се опитва да постави отношенията с източноевропейските страни върху икономически принципи. Затова българското ръководство гледа с особени надежди на новия генерален секретар на КПСС Константин Черненко, истинският продължител на епохата на Брежнев.

Българското ръководство обсъжда възможностите за нова съветска икономическа помощ преди срещата между Живков и Черненко, която се провежда на 1 юни 1984 г. в Москва. И този документ започва с уверенията, че за България сътрудничеството със СССР е „крайъгълен камък“ и продължава с предложението за „нов подход“, но по старата линия за „всестранно сближаване и сътрудничество на НРБ със СССР“⁶³. Какви са новите български искания? След като очертава тежкото положение на България в резултат на икономическата криза, „която обхваща западните държави“ и довежда до резки промени в световните цени, документът отчита, че на България ѝ се налага да изнася с една трета повече продукцията, за да получи същия внос⁶⁴. Затова основното българско

⁵⁹ Стенографски протокол на срещата на Политбюро на ЦК на БКП с др. Леонид Брежнев, генерален секретар на ЦК на КПСС и председател на Президиума на Върховния съвет на СССР на 13 януари 1979 г. Пак там, а.е. 248, л. 4, 11.

⁶⁰ Среща на члена на ЦК на КПСС и първи секретар на Украйна Владимир Шчербицки и генералния секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на НРБ Тодор Живков в Киев на 9 юни 1982 г. Пак там, а.е. 291, л. 20.

⁶¹ Това признава Живков в разговора си със съветския военен министър Дмитрий Устинов на 10 декември 1983 г. Пак там, а.е. 324, л. 8.

⁶² В целия следвоенен период българските външни дългове са били погасявани със съветска помощ. За дълга от 80-те години вж.: **Вачков, Д., М. Иванов.** Българският външен дълг 1944–1989. Банкрутът на комунистическата икономика. С., 2008, 174–190.

⁶³ Паметна записка до съветското ръководство, обсъдена на заседание на Политбюро на ЦК на БКП № 420 на 28 май 1984 г. ЦДА, ф. 1Б, оп. 67, а.е. 3139, л. 5.

⁶⁴ Пак там, л. 6.

искане е отново да се повишат намалените в предходните години количества съветски суровинни и енергийни доставки⁶⁵. Става дума за нефт, черни метали, енергийни въглища, кокс, фосфорни торове, тъй като „върху доставките на тези суровини е построена икономиката на страната“. Напомнено е и за годишната субсидия от 400 млн. рубли за българското селско стопанство. Накрая българското ръководство предупреждава, че без съветската помощ могат да възникнат „сериозни трудности“, да се дестабилизира икономическото положение на България, което „не би отговаряло на интересите на НРБ, нито на интересите на Съветския съюз“⁶⁶. Според Живков изходът е в изработването на дългосрочна комплексна програма за икономическо и научно-техническо сътрудничество между НРБ и СССР до 2000 г. Такава програма действително е приета през юни 1985 г., но така и не успява да влезе в действие.

Истинският поврат в българо-съветските икономически отношения настъпва след като начело на КПСС застава Михаил Горбачов. Още при първите преговори на Горбачов с Живков през октомври 1985 г. в София става ясно, че новият съветски лидер иска да прекъсне традицията срещу жестове на приятелство, изразени от България, Съветският съюз да ѝ отпуска кредити и икономическа помощ. По думите на Горбачов: „Приятелството си е приятелство, а сиренето е с пари.“⁶⁷ Новият курс се изразява в отказа от годишната помощ за българското селско стопанство⁶⁸ и в намаляването на доставките на нефт, който България реекспортира⁶⁹. Съветски представители започват открито да критикуват България – съветският посланик в София Леонид Греков през октомври 1985 г. дава интервю, в което говори за ниската производителност на труда и лошото качество на българските стоки за износ⁷⁰. Тези свидетелства показват, че завършва онзи период в българо-съветските отношения, който, макар и на шега, Тодор Живков описва пред американски бизнесмени така: „Господа, какво искате от България, да се обяви против Съветския съюз ли? Може би искате от мен това да направя? Но, което е най-важното, вие готови ли сте да вземете продукцията, която ние произвеждаме? Съветският съюз я купува, Съветският съюз следователно е наша колония.“⁷¹

През последните две години от съществуването на Източния блок икономическите отношения между България и СССР се изострят. Причините са политически – напрежението между Горбачов и Живков, но същината им е в променящите се отношения в СИВ и в опита на Горбачов да постави отношенията с източните си съюзници на пазарна основа. За България новата съветска линия обезсмисля поддържането на „специални“ отношения, затова Живков се опитва

⁶⁵ Пак там, л. 7–8.

⁶⁶ Пак там, л. 12–15.

⁶⁷ Стенограма на срещата на Политбюро на ЦК на БКП с Михаил Горбачов, 24 октомври 1985 г. – Ново време, 1995, № 6, с. 46.

⁶⁸ Горбачев, М. Жизнь и реформы. Кн. 2. М., 1995, с. 368.

⁶⁹ На 10 август 1984 г. Асошиейтед прес оповестява данни, според които второ място в износа на България заема реекспортът на съветски нефт – 855 млн. лв. АМВНР, оп. 41, а.е. 566, л. 228.

⁷⁰ Публикации за България в Люксембургските вестници. Пак там, оп. 42, а.е. 3112, л. 7.

⁷¹ Стенографски протокол от разговорите на Т. Живков, първи секретар на ЦК на БКП, и Франсоа Митеран, първи секретар на ЦК на ФКП, 18 октомври 1977 г. ЦДА, ф. 1Б, оп. 60, а.е. 231, л. 13.

дори да отдалечи България от Съветския съюз. Опит, завършил с отстраняването на Живков от власт на 10 ноември 1989 г. и с началото на българския преход към пазарна икономика.

В заключение мога да направя неоригиналния извод, че в целия следвоенен период икономическите отношения между България и Съветския съюз са изключително близки. Връзките са по-скоро еднопосочни – СССР непрекъснато оказва икономическа помощ на България, благодарение на което страната се индустриализира и почти до края на съществуването на системата може да разчита на съветски кредити и суровини. „Специалните“ икономически отношения между България и Съветския съюз, с които социалистическа България се гордее и използва, се превръщат в пречка и създават допълнителни трудности пред българския преход към пазарна икономика след 1989 г. Защото пътят, който в този случай трябва да измине България, се оказва по-дълъг, отколкото е пътят на другите, по-дистанцирани от Съветския съюз страни от Източния блок.